

Dini Bireyselleşme ve Beş Faktör Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma

Nurun Nisa Bayram | [0000-0002-9630-7853](https://orcid.org/0000-0002-9630-7853) | nurunnisa.kilit@atauni.edu.tr

Arş. Gör. Dr. | Atatürk Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Din Psikolojisi Anabilim Dalı | Erzurum | Türkiye

<https://ror.org/03je5c526>

Faruk Karaca | [0000-0002-3325-2154](https://orcid.org/0000-0002-3325-2154) | faruk.karaca@erdogan.edu.tr

Prof. Dr. | Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Din Psikolojisi Anabilim Dalı | Rize
| Türkiye

<https://ror.org/0468j1635>

Atıf: Bayram, Nurun Nisa- Karaca, Faruk. "Dini Bireyselleşme ve Beş Faktör Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Artuklu Akademi* 12/1 (Haziran 2025), 44-65.
<https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1658471>

Öz: Dini bireyselleşme bireyin dini, geleneksel ve kurumsal içeriğinden uzaklaştırıp bireyselleşmiş bir biçimde yaşamasını ifade etmektedir. Söz konusu dindarlık biçimi bireyin sahip olduğu tutarlı nitelikler bütünü anlamına gelen kişilik ile ilişkilidir. Araştırmanın amacı dini bireyselleşme ve beş faktör kişilik arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline göre tasarlanmıştır. Araştırma "Çok Boyutlu Dini Bireyselleşme Ölçeği" ve "Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi" kullanılarak 933 kişilik bir örnekleme gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre dini bireyselleşme toplam puanı ile sorumluluk ve uyumluluk kişilik özellikleri arasında olumsuz bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca dini bireyselleşmenin kolektif olmama boyutu ile uyumluluk ve sorumluluk arasında olumsuz; dini gruplara karşı mesafe boyutu ile dışadönüklük ve deneyime açıklık arasında olumlu; sorgulama boyutu ile uyumluluk ve sorumluluk arasında olumsuz, dışadönüklük ve deneyime açıklık arasında olumlu; dini öz-yeterlik boyutu ile deneyime açıklık arasında olumlu; görecelik boyutu ile uyumluluk ve duygusal denge arasında olumsuz ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar mevcut literatür ve bulgular açısından tartışılmış, gelecekte konuyla ilgili yapılabilecek çalışmalar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Modernite, Bireyselleşme, Dini Bireyselleşme, Kişilik, Beş Faktör Kişilik Kuramı

Makale Bilgileri

Etik Beyan	Bu çalışma Prof. Dr. Faruk Karaca danışmanlığında 9 Aralık 2024 tarihinde tamamladığımız "Dini Bireyselleşme ve Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	15.03.2025
Kabul Tarihi	26.05.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025

<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.	
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı- intihal.net	
<i>Yapay Zeka Beyanı</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.	
<i>Etik Kurul İzni</i>	Bu çalışma için Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 2024/075 sayılı kararı ile etik kurul izni almıştır.	
<i>Etik Bildirim</i>	artukluakademi@gmail.com	
<i>Yazar Katkıları</i>	Araştırmanın Tasarımı	Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30)
	Veri Toplanması	Yazar-1 (%100) - Yazar-2 (%0)
	Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama	Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30)
	Makalenin Yazımı	Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
	Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
<i>Lisans</i>	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır	
<i>Dizinleme Bilgileri</i>	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.	

A Study on the Relationship Between Religious Individuation and Five Factor Personality

Nurun Nisa Bayram | [0000-0002-9630-7853](https://orcid.org/0000-0002-9630-7853) | nurunnisa.kilit@atauni.edu.tr

Research Assistant Dr. | Atatürk University | Faculty of Theology | Department of Psychology of Religion | Erzurum | Türkiye

<https://ror.org/03je5c526>

Faruk Karaca | [0000-0002-3325-2154](https://orcid.org/0000-0002-3325-2154) | faruk.karaca@erdogan.edu.tr

Prof. Dr. | Recep Tayyip Erdogan University | Faculty of Theology | Department of Psychology of Religion | Rize | Türkiye

<https://ror.org/0468j1635>

Citation: Nurun Nisa- Karaca, Faruk. "A Study on the Relationship Between Religious Individuation and Five Factor Personality", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 44-65. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1658471>

Abstract: Religious individuation refers to the individual's separation from their religious, traditional, and institutional content and living in an individualized manner. The form of religiosity in question is related to personality which means the coherent set of qualities that the individual possesses. Through the quantitative research method, this study aims to examine the relationship between religious individualization and the five-factor personality, using a correlational survey design. The study was conducted on a sample of 933 people using the "Multidimensional Religious Individualization Scale" and the "Quick Big Five Personality Test". The results demonstrated that the religious individualization was negatively correlated with responsibility and agreeableness. In addition, the non-collectivism dimension of religious individuation was negatively correlated with agreeableness and accountability, the distance to religious groups dimension was positively correlated with extraversion and openness to experience, the questioning dimension was negatively correlated with agreeableness and accountability, extraversion was positively correlated with openness to experience, the religious self-efficacy dimension was positively correlated with openness to experience, and the relativism dimension was positively correlated with agreeableness and emotional balance. . The results obtained were discussed in terms of the existing literature and findings; future studies that could be conducted on the subject were evaluated.

Keywords: Psychology of Religion, Modernity, Individuation, Religious Individuation, Personality, Five Factor Personality Theory

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "A Study on the Relationship between Religious Individuation and Personality", supervised by Prof. Dr. Faruk Karaca (Ph.D. Dissertation, Recep Tayyip Erdogan University, Rize/Türkiye, 2024).
<i>Reviewers</i>	Two external reviewers / Double-blind
<i>Date of Submission</i>	15.03.2025
<i>Date of Acceptance</i>	26.05.2025
<i>Date of Publication</i>	30.06.2025
<i>Ethical Statement</i>	Ethical principles were followed during the preparation of this study.
<i>Plagiarism Checks</i>	Done- intihal.net

<i>AI Disclosure</i>	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.	
<i>Ethics Committee Approval</i>	This study was approved by the Ethics Committee for Social and Human Sciences of Rize Recep Tayyip Erdoğan University with the decision number 2024/075.	
<i>Complaints</i>	artukluakademi@gmail.com	
<i>Author Contributions</i>	Conceptualization	Author-1 (%70) - Author-2 (%30)
	Data Curation	Author-1 (%100) - Author-2 (%0)
	Investigation - Analysis - Validation	Author-1 (%70) - Author-2 (%30)
	Writing	Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
	Writing - Review & Editing	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
<i>Conflict of Interest</i>	No conflict of interest declared	
<i>License</i>	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.	
<i>Indexing Information</i>	The journal is indexed in TrDizin DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.	

Giriş

Modern hayatla birlikte bireyler diğer pek çok konuda olduğu gibi din konusunda da yeni tutumlar geliştirmişlerdir. Bireyselliğin yükseldiği bu dönemle birlikte birey, dinin kurumsal ve geleneksel yönünden uzaklaşmaya ve bireyselleşmiş dindarlık biçimleri geliştirmeye başlamıştır. Literatürde dinin yok olacağını ileri süren pek çok sekülerleşme kuramının¹ yanı sıra, bu görüşlerin aksine dinin yenilenmiş versiyonları ile bireyin hayatındaki yerini koruyacağını iddia eden görüşler de bulunmaktadır.² Köse, kurumsal açıdan dinde yaşanan anlam kaybına işaret etmekle birlikte dinin bireyler için hala en önemli anlam sistemlerinden biri olarak varlığını koruduğuna dikkat çekmektedir.³ Bireyin kendisini toplumun bir parçası olarak gördüğü, geleneklerin toplumsal ve bireysel hayatta baskın olduğu modern öncesi çağların aksine; modern çağ ile birey, kendisini toplumdan bağımsız ve özerk olarak görmeye; geleneksel, dini ve toplumsal uzantıları sorgulamaya başlamıştır. Bu bağlamda kurumsal ve geleneksel dindarlık biçimlerinin yerine bireylerin kendilerine özgü bir tarzda inşa ettikleri bireysel dindarlık biçiminin geçtiğini söylemek mümkündür. Bu durum ise dinin bireyselleşmiş bir versiyonu olarak düşünülmektedir. Dini bireyselleşme kavramı, Lukes tarafından “inançlı bireylerin aracı olmaksızın tanrısı ile kendi bildiği yolda ve kendi çabalarıyla ilişki kurma hak ve görevinin olduğu görüşü” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴ Cevizci ise bu kavramı “bireyin tanrıyla olan ilişkisinin herhangi bir kurum tarafından değil, bireyin kendisi tarafından belirlendiğini; bireyin dinî konularda özgürce düşünme ve tartışma hakkının bulunduğunu, bireyin dilediği dine ya da dinî topluluğa girebileceğini savunan öğretisi” olarak ifade etmektedir.⁵ Ünal’a göre “müminin her yerde kendi kendisinin din adamı olması, her an dini reform yapma fırsatına sahip olması, dinsel eylemlerinde kendi kendisinden fetva almasını ifade eden”⁶ dini bireyselleşme, Rönesans’la bireyselliğin ön plana çıktığı, hümanizma ile bireyin her konuda merkez olarak kendisini gördüğü, reform ile dini konuların insan merkezli ele alınmaya başlandığı, modernizm ile akılcı, sorgulayıcı ve eleştirel bir tutumun temel alındığı ve nihayet postmodernizm ile çoğulcu bir renk alan bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁷

Dini bireyselleşme çok boyutlu bir kavramdır. Bireyin sorgulayıcı, eleştirel ve benmerkezci yapısı ile ilişkili olarak bilişsel; dini hayattan uzaklaşması ile ilişkili olarak sosyal; toplulukla yapılan ibadetlerden kaçınması ile ilişkili olarak davranışsal yönleri sahip olan dini bireyselleşme beş boyut içermektedir.⁸ Bu boyutların ilki bireyin toplulukla yapılan ibadetlerden uzaklaşması, içedönük bir dini hayat yaşaması ve dinin geleneksel ve ortak yönlerinden kendisini soyutlaması gibi durumlara işaret eden kolektif olmama boyutudur. Bir diğer boyut bireyin tanrı ile kurduğu ilişkide aracı olabilecek her türlü dini otorite, grup, tarikat ve kişilerden uzak durma tutumuna işaret eden dini gruplara karşı mesafe boyutudur. Dini bireyselleşmenin bilişsel yönüne işaret eden boyutlardan biri olan sorgulama boyutu ise bireyin dini konuları olduğu gibi kabul etmeyen,

¹ Rodney Stark, “Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme”, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, ed. Ali Köse (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002), 36-40.

² Peter L. Berger, “Sekülerizmin Gerilemesi”, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, ed. Ali Köse (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002), 11-32; Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din, Modern Toplumda Din Problemi*, çev. Ali Coşkun - Fuat Aydın (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003); Asım Yapıcı, “Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 9/2 (2009), 1-37; Ali Köse, “XXI. Yüzyıl Türkiye’sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/49 (2015), 5-27.

³ Ali Köse (ed.), *Sekülerizm Sorgulanıyor* (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002), 7-10.

⁴ Steven Lukes, *Bireycilik*, çev. İsmail Serin (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2006), 109.

⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), “Bireycilik”.

⁶ Mehmet Süheyl Ünal, *Dinsel Bireycilik* (İstanbul: Açılım Kitap, 2011), 10.

⁷ Nurun Nisa Bayram - Faruk Karaca, “Çok Boyutlu Dinî Bireyselleşme Ölçeği”. *Eskiyeni* 54 (Eylül 2024), 1293.

⁸ Nurun Nisa Bayram, *Dini Bireyselleşme ve Kişilik İlişkisine Dair Bir Araştırma* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 148.

sorgulayıcı ve eleştirel tutumu anlamına gelmektedir. Bu boyutla yakın ilişkili olan dini özyeterlik boyutu ise bireyin kendi fikirlerine ve düşüncelerine güvenmesi ve yeterli görmesi durumunu ifade etmektedir. Son olarak dini bireyselleşmenin görecelik boyutu ise bireyin dini konularda herkesin kendine özgü bir fikre sahip olabileceği yönündeki inancını, çoğulcu ve esnek düşüncüyü içermektedir. Bu tutumların hepsinin ya da çoğunluğunun bireyde bulunması durumu az ya da çok dini bireyselleşme yaşandığının işaretidir. Kısaca dinin bireye özgü hale gelmesi olarak anlaşılabilir olan dini bireyselleşme, bireyin ön plana çıktığı; kendi aklına, bilgisine ve sezgisine vurgu yaparak kendisini merkeze aldığı kişiselleşmiş bir dindarlık biçimine işaret etmektedir. Sosyal dini hayattan uzaklaşmayı da içeren dini bireyselleşme aynı zamanda bir tür sosyal atomizasyonu ima etmektedir.⁹

Bireyin dini hayatının neredeyse tamamına temas eden dini bireyselleşme kişilik kavramıyla yakından ilişkilidir. Zira bireyin duygu, düşünce ve davranışlarına hem bireysellik hem de tutarlılık kazandıran, nispeten kalıcı ve benzersiz özellikleri ifade eden kişiliği¹⁰ etkileyen unsurların başında din gelmektedir. Hökeleli, duygu, arzu, inanç, diğer varlıklarla ilişkiler ve davranışlar üzerinde kendini gösteren çok boyutlu yönünden ötürü dinin insanın tüm kişiliğine nüfuz ettiğini ifade ederken;¹¹ Karaca, “kişiliğin Allah ile birlikte inşa edilme süreci”nin dindarlık olarak tanımlanabileceğini öne sürerek din ve kişilik arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmektedir.¹² Zira din, insanda oluşturduğu inanç temelli istikrarlı yapısı ile kişiliği etkileyebilirken kişilik de dinin insan ruhunda nasıl bir renge bürünüp şekilleneceğini belirleyebilmektedir. Bu durumun kişilik ile dini bireyselleşme arasındaki ilişkide de görüleceği düşünülebilir.

Kişiliğin sahip olduğu çok boyutlu ve girift yapıdan hareketle bu çalışma, kişiliği beş faktör kuramı çerçevesinde ele almaktadır.¹³ Bu kurama göre kişilik uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, nevrotilik ve deneyime açıklık olmak üzere 5 temel özelliğe sahiptir. Dışadönüklük boyutunun bireyin sosyal davranışlarını açıkladığı söylenebilir. Dışadönük bireyler konuşkan, sosyal, şakacı, eğlenceyi seven ve sevecen olarak tanımlanmaktadır.¹⁴ Deneyime açıklık ise geleneksel değerleri sorgulayan ve farklı deneyimler arayan, yaratıcı, meraklı ve araştırmacı eğilimleri olan bireyleri tanımlar.¹⁵ Uyumluluk, kişinin sosyal etkileşimi ile bağlantılıdır.¹⁶ Uyumluluk iyi huylu, güvenen, yardımsever, yumuşak kalpli, hoşgörülü ve affedici insanları tanımlamaktadır.¹⁷ Düzenlilik başarı odaklılık, disiplinli ve kontrollü olmak gibi özelliklere işaret ederken, sorumluluk ya da öz disiplin boyutu içsel motivasyonla ilişkilidir.¹⁸ Nevrotiklik boyutu ise bireyin duygusal, stresli, endişeli, içe kapanık ve kendine acıyan bir halde olması ile ilişkilidir. Nevrotik bireyler üzüntü, korku, güvensizlik, öfke, kaygı, kendine acıma gibi özelliklere

⁹ Bayram - Karaca, “Çok Boyutlu Dini Bireyselleşme Ölçeği”, 1295.

¹⁰ Jess Feist - Gregory J. Feist, *Psychology: Theories of Personality* (New York: McGraw-Hill, 2008), 4.

¹¹ Hayati Hökeleli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018).

¹² Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2015), 183-184.

¹³ O. P. John - S. Srivastava, “The Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives”, *Handbook of personality: Theory and research*, ed. L. A. Pervin - O. P. John (New York: Guilford, 1999), 106-107; Jerry M Burger, *Kişilik*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016).

¹⁴ Robert McCrae - Paul Costa, “Updating Norman’s “Adequacy Taxonomy”: Intelligence and Personality Dimensions in Natural Language and in Questionnaire”, *Journal of Personality and Social Psychology* 49/3 (1985), 710-721; Feist - Feist, *Psychology: Theories of Personality*, 422-423; John Maltby vd., *Personality, Individual Differences and Intelligence* (Harlow: Pearson Education, 2017).

¹⁵ Feist - Feist, *Psychology: Theories of Personality*, 422-423.

¹⁶ Maltby vd., *A. Personality, Individual Differences and Intelligence*.

¹⁷ Robert McCrae - Paul Costa, *Personality in Adulthood* (New York: The Guilford Press, 2003); Feist - Feist, *Psychology: Theories of Personality*, 422-423.

¹⁸ McCrae -Costa, “Updating Norman’s “Adequacy Taxonomy”: Intelligence and Personality Dimensions in Natural Language and in Questionnaire”, 715-720; Oğuzhan Kırdök - Ozan Korkmaz, “Beş Faktör Kişilik Kuramı”, *Geçmişten Günümüze Kişilik Kuramları*, ed. Burhan Çapri (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020), 637.

eğilimlidir.¹⁹ Bu özellikler, birey hakkında yargılayıcı yorumlar yapmaktan çok betimleyici veriler elde edilmesini sağlayarak kişiliğin belli bir sınıflandırma ile ölçümünü kolaylaştıran faktörler olarak düşünülmektedir.

Dışadönüklük bireyin sosyalliğine ve insan ilişkilerinde daha aktif olmasına işaret etmektedir. Bu kişilik özelliği ile bireyin sosyal dini hayattan izole olduğu dini bireyselleşme arasında olumsuz korelasyon bulunması muhtemeldir. Fakat bireyin sosyalleştiği tek alanın sosyal dini alan olduğu söylenemez. Ayrıca her dini bireyselleşme yaşayan kişinin içedönük olduğu düşünmek de doğru değildir. Deneyime açıklık boyutu geleneksel değerlerin sorgulanması ve yeni deneyimlere sıcak bakılmasını ima etmektedir.²⁰ Bu durum dini bireyselleşmenin sorgulayıcı ve göreceli tutumu ile paraleldir. Uyumluluk kişilik özelliği bireyin güvenen, yardımsever, hoşgörülü olup; şüpheli, eleştirici ve çıkarıcı olmadığına işaret etmektedir.²¹ Dini bireyselleşmenin geleneksel yapıya yönelik şüphe, eleştiri gibi özellikler barındırması bu iki olgu arasında olumsuz bir ilişki ima etmektedir. Benzer şekilde disiplin ve kontrol gibi unsurlar içeren sorumluluk kişilik özelliğinin de dini konularda geleneksel ve kurumsal olanı kendi fikirlerine göre değiştirmeyi ve kuralları esnetmeyi içeren dini bireyselleşme ile olumsuz ilişkili olması muhtemeldir. Kişiliğin diğer bir boyutu olan duygusal denge boyutu güçlü olan bireylerin soğukkanlı, kendinden memnun, sakin, rahat ve güçlü bireyler olduğu düşünülürse²² kendi dindarlık biçimini belirleyecek kadar öz yeterlik algısı yüksek olan bireylerin kendinden memnun olmaları

50 beklenebilir.

Beş faktör kişilik özellikleri kişiliği belli bir sınıflandırmayla daha kolay ölçebilmek hedefiyle bireyin kişiliğine dair betimleyici veriler sunmaktadır. Dini bireyselleşme kavramı da alt boyutları ile hem ayrı ayrı özellikleri ölçmekte hem de bireyin yaşadığı dini bireyselleşme düzeyini belirlemeye çalışmaktadır. Dini bireyselleşme kavramı bir kişinin dindar olması ya da olmaması anlamına gelmekten ziyade bireyin dini hayatında sahip olduğu bireyselleşme düzeyini ifade etmektedir. Dini bireyselleşmenin batıl inançların eleştirilmesine, dinin anlamı ve hakikati üzerine derinlemesine sorgulamalar yapılmasına önayak olan olumlu yönlerinden bahsetmek mümkün olsa da sosyal etkileşimin önemli olduğu dini hayat açısından dini bireyselleşmenin olumsuz yönlerinin de oldukça fazla olduğu söylenebilir. Dinlerin ruh sağlığı üzerindeki önemli etkilerinden biri sosyal dini etkileşimlerde kendisini göstermektedir. Dini bireyselleşme yaşayan birey sosyal dini hayatın sahip olduğu olumlu durumlardan soyutlanarak bu etkilerden; kurumsal dinin kendisine sunacağı hazır bilgilerden uzak durmakla da anlam arayışını tatmin edecek telkinlerden mahrum kalabilir.²³

Son yıllarda beş faktör kişilik özellikleri ve din ilişkisinin²⁴ ve dini bireyselleşmenin incelendiği çalışmalarda²⁵ artış gözlenmekle birlikte dini bireyselleşme ve kişilik arasındaki ilişkinin incelendiği herhangi bir araştırma ile karşılaşılmamıştır.

¹⁹ Kırdök - Korkmaz, "Beş Faktör Kişilik Kuramı", 634-635.

²⁰ Feist - Feist, *Psychology: Theories of Personality*, 422-423.

²¹ McCrea - Costa, *Personality in Adulthood*.

²² Feist - Feist, *Psychology: Theories of Personality*, 422-423; Maltby vd., *A. Personality, Individual Differences and Intelligence*.

²³ Bayram, *Dini Bireyselleşme ve Kişilik İlişkisine Dair Bir Araştırma*, 38-39.

²⁴ Yahya Turan, *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009); Fatma Yüce, *Gençlerde Dindarlık ve Kişilik Özellikleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Hadi Bahrami Ehsan - Said Pournaghash-Tehrani, "The relationship between personality dimensions and religious orientation", *Social and Humanity* 31 (2012); Santiago A. Mijares- A. C. D. Espinosa, "Religiosity and personality in a Mexican sample", *International Journal of Humanities and Social Science* 41 (2014); Ayşe Şentepe - Metin Güven, "Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (2015); Reza Afhami vd., "Self-

Çalışmada modernite ve postmodernite kökenli bireyselleşmenin dini alandaki tezahürü incelenmekte, bu durumun dinin bireyselleşmesi denen ve insanların kendine özgü geliştirdikleri bir tür dindarlık biçimi olarak okunabileceği ileri sürülmektedir. Özellikle maneviyatçılığın baskın olduğu bu dönemde dini bireyselleşmenin günümüz insanının dindarlık algısını anlamak için bir çerçeve sunabileceği, dini bireyselleşmenin kişilik ile ilişkisinin incelenmesi ile de bu çerçevenin genişletileceği umulmaktadır.

1. Yöntem

Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline göre tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modeli “birden çok değişkenin arasındaki ilişkileri belirlemek için kullanılan ve neden-sonuç ilişkisi ile ilgili kesin olmamakla birlikte bazı ipuçları veren araştırma türüdür”.²⁶

1.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın genel evreni yetişkin Türk Müslüman popülasyon olarak belirlenmiştir. Ulaşılması güç olan bu genel evren küçültülerek ulaşılabilir bir araştırma evreni belirlenmiştir. Araştırmanın evreni belirlenirken Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından geliştirilen İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasına (İBBS) göre hareket edilmiştir. Bu sınıflandırmada 12 düzey bir, 26 düzeyi iki ve 81 il bölgesi bulunmaktadır. Araştırma evreni söz konusu sınıflandırmaya uygun olarak Kuzeydoğu Anadolu bölgesi ve Ege bölgesi olmak üzere iki bölge olarak belirlenmiştir. Bu iki bölgeye ait olan alt düzeylerin her birinden birer il seçilerek uygulama gerçekleştirilmiştir (Tablo 1).²⁷

Tablo 1. Evren ve Örneklem

Düzyer 1 Kod	Düzyer 1 Bölge Adı	Düzyer 2 Kod	Düzyer 2 Bölgelerinin Kapsadığı İller (Düzyer 3)
TR3	Ege	TR31	İzmir
		TR32	Denizli, Aydın, Muğla
		TR33	Afyonkarahisar, Manisa, Kütahya, Uşak
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
		TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan

Rating of Religiosity (SRR) in Iran: Validity, reliability, and associations with the Big Five”, *Mental Health, Religion & Culture* 20/9 (2017); Hakan Işık, *Kişilik ve Dindarlık İlişkisi (Artoin İli Örneği)* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Necmi Karşı, “Beş Faktörlü Kişilik Yapısı ve Dindarlık”, *Dindarlık, Kişilik ve Ruh Sağlığı*, ed. Nevzat Gencer - Muammer Cengil (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020); Mehmet Emin Kalgı, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ile Kişilik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Şanlıurfa örneği)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Melike Oktay, *Üniversite Gençliğinde Tanrı Tasavvurları ile Kişilik Özellikleri İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Tuba Akdoğan, *Kişilik ve Dindarlık Arası İlişkide Hayat Memnuniyetinin Aracı Rolünün İncelenmesi* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Nuriman Karayiğit Ulu, *Özanlayış, Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Mükemmeliyetçi Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

²⁵ Siddık Ağçoban, *Üniversite Gençliğinde Dini Bireyselleşme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Ekber Şah Ahmedi - Büşra Kılıç Ahmedi, “Dinin Bireyselleşmesi Üzerine Niceliksel Bir Araştırma”, *Bilimname* 51 (2024); Tahir Dağcı, “Üniversite Öğrencilerinde Dini Bireyselleşme: Karaman Örneği”, *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 18 (2024).

²⁶ Şener Büyükköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2013).

²⁷ Kalkınma Ajansları (KA), “İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması” (Erişim 11 Kasım 2024).

Kuzeydoğu Anadolu bölgesi ve Ege bölgesinin araştırma evreni olarak seçilmesinin sebebi Nişancı tarafından yakın tarihte yapılan 'Sayılarla Türkiye'de İnanç ve Dindarlık' adlı çalışmanın bulgularıdır. Buna göre, Kuzeydoğu Anadolu bölgesi İBBS-1 coğrafi bölgeleri arasında kendini dindar olarak tanımlama düzeyinin en yüksek olduğu iken en düşük bölge Ege bölgesidir.²⁸ Tüm bu veriler ışığında araştırma evreni Kuzeydoğu Anadolu ve Ege bölgelerinden Ağrı, Erzurum, İzmir, Afyonkarahisar ve Denizli şehirlerinde bulunan Müslüman yetişkinler olarak belirlenmiş, örneklem araştırma yapılacak kişilerle iletişim kurmanın daha kolay olduğu durumları ifade eden uygun örnekleme göre ayarlanmıştır.²⁹

1.2. Hipotezler

Araştırmanın temel sorusu "Dini bireyselleşme ile kişilik arasındaki anlamlı bir ilişki var mıdır?" şeklinde belirlenmiştir. Bu soru doğrultusunda araştırmada test edilen hipotezler şunlardır.

- H₁. Öznel dindarlık algısı ile dini bireyselleşme arasında olumsuz ilişki vardır.
- H₂. Uyumluluk kişilik özelliği ile öznel dindarlık algısı arasında olumlu bir ilişki vardır.
- H₃. Sorumluluk ile öznel dindarlık algısı arasında olumlu bir ilişki vardır
- H₄. Uyumluluk ile dini bireyselleşme arasında olumsuz ilişki vardır.
- H₅. Sorumluluk ile dini bireyselleşme arasında olumsuz ilişki vardır.
- H₆. Dışadönüklük ile dini bireyselleşme arasında olumsuz ilişki vardır.
- H₇. Dini bireyselleşmenin sorgulama boyutu ile uyumluluk arasında olumsuz ilişki vardır.
- H₈. Kolektif olmama ile uyumluluk arasında olumsuz ilişki vardır.
- H₉. Dini gruplara karşı mesafe ile uyumluluk arasında olumsuz ilişki vardır.
- H₁₀. Dini öz yeterlik ile sorumluluk arasında olumlu ilişki vardır.
- H₁₁. Görecelik ile deneyime açıklık arasında olumlu ilişki vardır.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada "Çok Boyutlu Dini Bireyselleşme Ölçeği"³⁰ ve "Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi"³¹ kullanılmıştır. Ayrıca anket formuna cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, şehir/bölge ve öznel dindarlık algısına dair sorular eklenmiştir. Veriler Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından verilen 2024/075 numaralı etik kurul izni ile 5 farklı ilden online anket yoluyla toplanmıştır.

1.3.1. Çok Boyutlu Dini Bireyselleşme Ölçeği

Bayram ve Karaca tarafından geliştirilen ölçekte 7 tanesi ters kodlanan 18 madde bulunmaktadır. Toplam puan elde etmenin mümkün olduğu ölçekte yüksek puan yüksek düzeyde

²⁸ Zübeyir Nişancı, *Sayılarla Türkiye'de İnanç ve Dindarlık* (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2023), 40.

²⁹ Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*.

³⁰ Bayram - Karaca, "Çok Boyutlu Dini Bireyselleşme Ölçeği".

³¹ Ümit Morsünbül, "Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi Türkçe Versiyonu Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması", *Düşünen Adam: The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences* 27 (2014), 316-322.

dini bireyselleşmeyi göstermektedir. Ölçek dini öz yeterlik, sorgulama, görecelik, dini gruplara karşı mesafe ve kolektif olmama olmak üzere toplam beş alt boyuttan oluşmaktadır.³²

Dini bireyselleşme ve kişilik ilişkisinin incelendiği bu çalışmada ölçek için yeniden geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ölçeğin Cronbach's alfa katsayısı ,85 olarak tespit edilmiştir. Alt boyutlar incelendiğinde Cronbach's alfa katsayısı dini öz yeterlik boyutu için ,71, sorgulama boyutu için ,53, görecelik boyutu için ,71, dini gruplara karşı mesafe boyutu için ,67 ve kolektif olmama boyutu için ,78 olarak hesaplanmıştır. Sorgulama boyutunun alfa değeri düşük güvenilirlik aralığında görünmekle birlikte daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde ölçeğin güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.³³ Ölçeğe yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin RMSEA değeri 0.051, χ^2 /sd değeri 419,164/123=3,408 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeğe ait uyum indekslerinin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu görülmüştür (GFI=0,95, AGFI=0,93, CFI=0,93, IFI=0,93, RFI=0,88, NFI=0,91, NNFI=0,91, PNFI=0,73, PGFI=0,68).

1.3.2. Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi (HBBKT)

Kişilik özelliklerini büyük beşli ekseninde ölçmek için Goldberg'e dayandırılarak Verlmuts ve Geris tarafından geliştirilen ölçek Morsünbül tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçekte uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, duygusal denge ve deneyime açıklık olmak üzere 5 boyut bulunmakta olup 12 tanesi ters kodlanan 30 madde bulunmaktadır.³⁴

Ölçek için yeniden geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ölçeğin Cronbach's alfa katsayısı uyumluluk için ,76, sorumluluk için ,79, dışadönüklük için ,79, duygusal denge için ,74 ve deneyime açıklık için ,72 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğe yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin uyum indeksi puanlarının kabul edilebilir uyum düzeyine yakın olduğu görülmüştür (RMSEA=0,08, GFI=0,82, AGFI=0,79, CFI=0,87, IFI=0,87, RFI=0,84, NFI=0,86, NNFI=0,86, PNFI=0,78, PGFI=0,69).

53

1.4. Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen tecrübi veriler SPSS 20 ve AMOS programlarının ilgili modülleri kullanılarak analiz edilmiştir. Normal dağılım gösteren verilere parametrik testler uygulanmış, bu bağlamda betimsel analizlerin yanı sıra , Pearson korelasyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

2. Bulgular ve Yorumlar

2.1. Örnekleme İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan bireylere ait cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, bölge/şehir ve öznel dindarlık algısı değişkenlerinin frekans analizi ve dağılım yüzdeleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Örnekleme İlişkin Betimsel Veriler

Demografik Değişkenler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	672	72,0
Erkek	261	28,0
Yaş		
22-35	751	80,5

³² Bayram – Karaca, “Çok Boyutlu Dini Bireyselleşme Ölçeği”.

³³ Bayram – Karaca, “Çok Boyutlu Dini Bireyselleşme Ölçeği”, 1304; Bayram, *Dini Bireyselleşme ve Kişilik İlişkisine Dair Bir Araştırma*, 152.

³⁴ Morsünbül “Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi Türkçe Versiyonu Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması”.

35-50	148	15,9
50-65	34	3,6
Eğitim Durumu		
İlk-Ortaokul	44	4,7
Lise	112	12,0
Üniversite	687	73,6
Yüksek Lisans- Doktora	90	9,6
Bölge/Şehir		
Kuzeydoğu Anadolu/Erzurum	186	19,9
Kuzeydoğu Anadolu/Ağrı	186	19,9
Ege/ Afyonkarahisar	196	21,0
Ege/Denizli	175	18,8
Ege/İzmir	190	20,4
Öznel Dindarlık Algısı		
Hiç Dindar Değilim	23	2,5
Dindar Değilim	27	2,9
Ne Dindarım Ne Değilim	221	23,7
Dindarım	621	66,6
Çok Dindarım	41	4,4
Toplam	933	100

54

Tablo 2’de görüldüğü üzere katılımcıların 672’si kadın (%72) ve 261’i erkektir (%28). Katılımcıların 751’i yani %80,5’i 22-35 yaş aralığında, 148’i yani %15,9’u 35-50 yaş aralığında ve 34’ü yani %3,6’sı ise 50-65 yaş aralığındadır. Anketin online yolla yapılmasının 50 yaş üzeri katılımcı sayısının az olmasına sebep olduğu söylenebilir. Katılımcıların 44’ü (%4,7) ilk ve ortaokul seviyesinde, 112’si (%12,0) lise seviyesinde, 687’si (%73,6) üniversite seviyesinde ve 90’ı (%9,6) yüksek lisans-doktora seviyesinde bir eğitim düzeyine sahip olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların buldukları şehirlere göre dağılımı Erzurum 186 kişi (%19,9), Ağrı 186 kişi (%19,9), Afyonkarahisar 196 kişi (%21,0), Denizli 175 kişi (%18,8) ve İzmir 190 kişi (%20,4) şeklindedir. Son olarak öznel dindarlık algısı bulguları incelendiğinde örneklemin büyük oranda kendisini dindar olarak algıladığı söylenebilir zira en yüksek oran (%66,6) dindarım cevabında görülmektedir. Öznel dindarlık algısında dair elde edilen betimsel analiz sonuçlarının literatürdeki yakın tarihli çalışmalar ile benzer oranlara sahip olduğu görülmektedir.³⁵

Tablo 3. Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

	Skewness	Kurtosis
Dini Gruplara Karşı Mesafe	,098	-,230
Dini Öz-Yeterlik	,270	-,732
Sorgulama	-,067	-,337
Kolektif Olmama	1,117	1,649
Görecelik	,541	-,058
Dini Bireyselleşme	,499	,379

³⁵ Nişancı, *Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık*, 37; Hatem Ete - Abdullah Yargı, *Türkiye’de Dindarlık Algısı* (Ankara Enstitüsü, 2023), 12.

Uyumluluk	-,924	1,847
Dışadönüklük	,352	-,174
Sorumluluk	-,479	,235
Duygusal Denge	,390	,069
Deneyime Açıklık	-,391	,550

Tablo 3 incelendiğinde ölçeğe ait çarpıklık ve basıklık değerleri görülmektedir. Literatürde kabul edilebilir Skewness ve Kurtosis değerlerinin 2 ile -2 arasında olması gerektiği yönünde bilgi bulunmaktadır.³⁶ Tablo incelendiğinde söz konusu değerlerin istenilen aralıkta yer aldığı görülmektedir (Tablo 3). Ölçekten alınan en düşük, en yüksek ve ortalama puanlara dair betimsel veriler de Tablo 4'te aktarılmıştır.

Tablo 4. Ölçeklerden Alınan Puanlar

	Minimum	Maksimum	Ortalama
Sorgulama	3,00	15,00	9,3762
Kolektif Olmama	5,00	25,00	10,6056
Dini Gruplara Karşı Mesafe	4,00	20,00	12,6045
Dini Öz-Yeterlik	2,00	10,00	5,5723
Görecelik	4,00	20,00	8,9968
Dini Bireyselleşme	18,00	90,00	47,16
Uyumluluk	6,00	42,00	34,8242
Dışadönüklük	6,00	42,00	23,5809
Sorumluluk	6,00	42,00	31,2186
Duygusal Denge	6,00	42,00	21,6088
Deneyime Açıklık	6,00	42,00	31,6367

2.2. Öznel Dindarlık Algısına Dair Bulgular ve Yorumlar

Tablo 5. Öznel Dindarlık Algısı-Dini Bireyselleşme-Kişilik İlişkisine Dair Korelasyon Sonuçları

	Öznel Dindarlık Algısı	p
Sorgulama	-,231**	,000
Kolektif Olmama	-,506**	,000
Dini Gruplara Karşı Mesafe	-,304**	,000
Dini Öz-Yeterlik	-,266**	,000

³⁶ Karl G. Jöreskog, - Dag Sörbom. *PRELIS 2: User's Reference Guide: A Program for Multivariate Data Screening and Data Summarization: A Preprocessor for LISREL*. (Chicago: Scientific Software International, 1996).

Görecelik	-,237**	,000
Dini Bireyselleşme	-,448**	,000
Uyumluluk	,170**	,000
Dışadönüklük	-,011	,736
Sorumluluk	,107**	,001
Duygusal Denge	,042	,201
Deneyime Açıklık	,023	,481

* p < 0.05; ** p < 0.01

Tablo 5’de öznel dindarlık algısının dini bireyselleşme ve beş faktör kişilik özellikleri ile ilişkilerine dair sonuçlar bulunmaktadır. “Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” sorusuna verilen cevapla belirlenen öznel dindarlık algısına dair tabloya bakıldığında, dini bireyselleşme toplam puanı ve tüm alt boyutları ile yüksek düzeyde olumsuz ilişkilerin olduğu görülmektedir. Uyumluluk ve sorumluluk kişilik özelliklerinin ise öznel dindarlık algısı ile yüksek düzeyde olumlu ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar “H₁. Öznel dindarlık algısı ile dini bireyselleşme arasında olumsuz ilişki vardır.”, “H₂. Uyumluluk kişilik özelliği ile öznel dindarlık algısı arasında olumlu bir ilişki vardır.” ve “H₃. Sorumluluk ile öznel dindarlık algısı arasında olumlu bir ilişki vardır.” hipotezlerinin doğrulandığını göstermektedir.

Bir dindarlık biçimi olarak ele alınan dini bireyselleşmenin öznel dindarlık algısı ile olumsuz ilişkiye sahip olduğunun tespit edilmesi önemli bir bulgudur. Literatürde bu bulgu ile paralel sonuçlara rastlanmaktadır.³⁷ Dini bireyselleşmenin modernite ve postmodernite kaynaklı bir olgu olmasının tespit edilen ters ilişkiyi açıkladığı düşünülebilir. Zira din, barındırdığı kurumsal ve geleneksel yönler ile bireyselleşmenin karşısında bir konum oluşturmaktadır. Buna karşın İslam dini, müntesiplerini sorgulamaya teşvik etmekte; fıkıh, istişare, hoşgörü gibi konulara önem vermektedir. Bu durum bireyin sorgulama ve göreceli tutumunu teşvik eden bir motivasyon olarak düşünülebilir. Bu açıdan bakınca en düşük olumsuz ilişkiye sahip iki boyutun sorgulama ve görecelik olması anlamlı hale gelebilir.

Öznel dindarlık algısı ile uyumluluk ve sorumluluk arasında olumlu ilişki tespit edilmesi literatürdeki pek çok çalışma ile uyumludur.³⁸ Temel dini inançlar ve beş faktör kişilik özelliklerinin incelendiği bir çalışmada nevroitiklik ile olumsuz; uyumluluk, sorumluluk, dışadönüklük ve açıklık ile olumlu ilişkiler bulunmuştur.³⁹ 50’den fazla ülkede yapılan analizler sonucunda Gebauer ve arkadaşları, uyumluluk ve sorumluluk kişilik özelliğinin dini

37 Kamile Oya Paker- Seda İçin Akçalı, “Dinin Bireyselleşmesi: Üniversite Gençliği İle Bir Ölçek Çalışması”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 11/4 (2012), 1440-1459; Ronald Inglehart, *Religion’s Sudden Decline: What’s Causing It, and What Comes Next?* (Oxford: Oxford University Press, 2021); Ahmedî - Ahmedî, “Dinin Bireyselleşmesi Üzerine Niceliksel Bir Araştırma”.

38 Andrew Taylor - Douglas A. MacDonald, “Religion and The Five Factor Model of Personality: An Exploratory Investigation Using A Canadian University Sample”, *Personality and Individual Differences* 27-6 (1999), 1243-1259; Saroglou, “Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika’da Yapılan Yeni İncelemeler”, çev. Veysel Uysal, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 123-144; Yüce, *Gençlerde Dindarlık ve Kişilik Özellikleri*; Şentepe - Güven, “Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”; Afhami vd., “Self-Rating of Religiosity (SRR) in Iran: Validity, Reliability, and Associations with the Big Five”, *Mental Health, Religion & Culture* 20/9 (2017), 879-887; Yahya Turan, *Kişilik ve Dindarlık* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017); Oktay, *Üniversite Gençliğinde Tanrı Tasavvurları ile Kişilik Özellikleri İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*; Yavuzaslan, *İnanç Tarzları ile Kişilik Arasındaki İlişkiler*, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü; Akdoğan, *Kişilik ve Dindarlık Arası İlişkide Hayat Memnuniyetinin Aracı Rolünün İncelenmesi*.

39 Gholamreza Khoyneshad vd., “Basic Religious Beliefs and Personality Traits”, *Iranian Journal of Psychiatry* 7/2 (2012), 82.

sosyokültürel bağlamlarda dindarlıkla olumlu ilişkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.⁴⁰ Szcześniaki ve arkadaşları da uyumluluk kişilik özelliğinin dini tutum ve dindarlığın alt boyutları ile sorumluluk kişilik özelliğinin ise inanç ile olumlu ilişkiye sahip olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Dinin sahip olduğu formel sistemiyle insanı disipline ettiği söylenebilir. Bu durum bireyin kişiliği üzerinde sorumluluk arttırıcı bir etkiye sebep olabilir. Tam tersi bir şekilde sorumluluk kişilik özelliği daha yüksek olan bireylerin dinin beklediği sorumluluk tutumuna daha kolay uyum sağlamış olması da mümkündür. Uyumluluk açısından bakıldığında da İslam dininde sosyal uyum, olumlu sosyal ilişkiler ve itaat gibi kavramların önemli olması bu bulguyu açıklayabilir. Ayrıca Müslümanların bir bedeninin organlarına benzetilmesi hadisi⁴² organ arası bağa işaret ettiği gibi organların aralarındaki uyuma da işaret ediyor gibi görünmektedir.

2.3. Dini Bireyselleşme ve Beş Faktör Kişilik İlişkisi

Araştırmanın temel sorusunun cevaplama ve dini bireyselleşme ile beş faktör kişilik arasındaki ilişkiyi tespit etmek için korelasyon analizi yapılmıştır (Tablo 6). Sonuçlara göre dini bireyselleşme toplam puanı ile uyumluluk ve sorumluluk kişilik özellikleri arasında olumsuz ilişki bulunmaktadır. Sorgulama boyutu, dışadönüklük ve deneyime açıklık ile olumlu, uyumluluk ve sorumluluk ile olumsuz bir ilişkiye sahiptir. Kolektif olmama boyutunun ise uyumluluk ve sorumluluk ile olumsuz ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Dini gruplara karşı mesafe boyutunun dışadönüklük ve deneyime açıklık ile olumlu bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Dini öz yeterlik boyutu ise sadece deneyime açıklık ile olumlu bir ilişkiye sahiptir. Görecelik boyutuna bakıldığında ise görecelik arttıkça duygusal denge ve uyumluluk özelliklerinin azaldığı görülmektedir.

57

Tablo 6. Dini Bireyselleşme ve Kişilik Korelasyon Analizi

		Kişilik				
		Uyumluluk	Dışadönüklük	Sorumluluk	Duygusal Denge	Deneyime Açıklık
Dini Bireyselleşme	Sorgulama	-,080*	,087**	-,097**	-,015	,103**
	Kolektif Olmama	-,320**	,046	-,108**	,020	-,048
	Dini Gruplara Karşı Mesafe	-,063	,084*	-,024	,013	,079*
	Dini Öz-Yeterlik	-,050	,038	,024	-,056	,104**
	Görecelik	-,148**	-,055	-,038	-,065*	,037
	Dini Bireyselleşme Toplam	-,204**	,053	-,074*	-,023	,064

* p < 0.05; ** p < 0.01

40 J. E. Gebauer vd., "Cross-cultural Variations in Big Five Relationships with Religiosity: A Sociocultural Motives Perspective", *Journal of Personality and Social Psychology* 107/6 (2014), 1064.

41 M. Szcześniak vd., "Big Five Personality Traits and Life Satisfaction: The Mediating Role of Religiosity", *Religions* 10/7 (2019), 437.

42 Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi u'ş-şâhih* (Beyrut: Daru İbn Kesir, 1987), "Edep", 27.

Bulgulara bakılarak "H₄. Uyumluluk ile dini bireyselleşme arasında olumsuz ilişki vardır." ve "H₅. Sorumluluk ile dini bireyselleşme arasında olumsuz ilişki vardır." hipotezleri doğrulanmış "H₆. Dışadönüklük ile dini bireyselleşme arasında olumsuz ilişki vardır." hipotezi ise doğrulanmamıştır. Diğer boyutlarla ilgili hipotezler incelendiğinde ise "H₇. Dini bireyselleşmenin sorgulama boyutu ile uyumluluk arasında olumsuz ilişki vardır.", "H₈. Kolektif olmama ile uyumluluk arasında olumsuz ilişki vardır.", "H₉. Dini gruplara karşı mesafe ile uyumluluk arasında olumsuz ilişki vardır." hipotezlerinin doğrulandığı görülmektedir. "H₁₀. Dini öz yeterlik ile sorumluluk arasında olumlu ilişki vardır." ve "H₁₁. Görecelik ile deneyime açıklık arasında olumlu ilişki vardır." hipotezlerinin ise istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulunmadığı için doğrulanmamıştır..

Literatürde dini bireyselleşme ve beş faktör kişilik ilişkisine dair bir çalışmaya rastlanmamıştır. Beş faktör kişilik özellikleri ve din konulu çalışmalar incelendiğinde ise dindarlık ve uyumluluk arasında olumlu ilişkilerin tespit edildiği,⁴³ dindarlık ile dışadönüklük arasında olumlu ilişkilerin tespit edildiği,⁴⁴ sorumluluk düzeyi ve dindarlık düzeyi arasında olumlu ilişkilerin tespit edildiği⁴⁵ çalışmaların olduğu görülmektedir. Bazı çalışmalarda ise dini yönelim ve deneyime açıklık arasında olumlu ilişkiler tespit edilmiştir.⁴⁶

58 Sorgulama boyutuna dair bulgular incelendiğinde uyumluluk ve sorumlulukla olumsuz, dışadönüklük ve deneyime açıklıkla olumlu bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Sorgulama tutumu eleştirel ve sorgulayıcı bir yapıya işaret etmektedir. Dini konuları sorgulayan ve eleştiren kişilerin bu konuları tartışma konusu etmeyi dahi uygun görmeyen gruplarca eleştirici, uyumsuz ve şüpheli olarak tanımlanması muhtemeldir. Tam tersi bir şekilde uyumluluk özelliği düşük olan yani şüpheli, eleştirici ve çıkarıcı özellikler barındıran⁴⁷ kişilerin şüpheli karakteristiklerinden ötürü daha fazla sorgulama yapmaları muhtemeldir. Sorgulama boyutu puanlarının sorumluluk ile ters orantılı olması, sorumluluk boyutunun disipline verilen önemi içerip sorgulama boyutunun disiplinin dışına çıkacak eleştirileri içermesi ile açıklanabilir. Sorgulama düzeyi yüksek kişilerin meraklı, girişken, dışadönük oldukları ve yeni konulara açık ve yeni deneyimlere meraklı oldukları söylenebilir. Deneyime açıklık sorgulama ve yeni fikirlere açık olma gibi özellikler içermektedir. Bu durum sorgulama boyutu ile deneyime açıklık arasındaki olumlu ilişkiyi açıklayabilir. Ayrıca dışadönük bireylerin yeni ortamlara girme, yeni sosyal ağlar kurma, yeni fikirlerle karşılaşma ve edindiği bu yeni bilgileri eski geleneksel bilgileri ile karşılaştırarak sorgulama içerisine girme ihtimali yüksektir.

Kolektif olmama, uyumluluk ve sorumluluk kişilik özellikleri ile olumsuz ilişkilere sahiptir. Bireyin yalnızlığı tercih etmesi, toplumdaki soyutlanması, toplumsal rollerden ve sorumluluklardan uzak kalmayı tercih etmesi gibi durumlara işaret eden bu boyutun puanları arttıkça uyumluluk ve sorumluluk puanlarının azalması teorik açıdan anlamlı görünmektedir.

Dini gruplara karşı mesafe boyutu ise dışadönüklük ve deneyime açıklık ile olumlu ilişkilere sahiptir. Dini grupların bireylerinin çoğunlukla edilgen olmaya yönlendirildiği varsayımından

43 Yüce, *Gençlerde Dindarlık ve Kişilik Özellikleri*; Şentepe - Güven, "Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma"; Akdoğan, *Kişilik ve Dindarlık Arası İlişkide Hayat Memnuniyetinin Aracı Rolünün İncelenmesi*.

44 Yüce, *Gençlerde Dindarlık ve Kişilik Özellikleri*; Mijares - Espinosa, "Religiosity and Personality in a Mexican Sample"; Afhami vd., "Self-Rating of Religiosity (SRR) in Iran: Validity, Reliability and Associations with the Big Five".

45 Yüce, *Gençlerde Dindarlık ve Kişilik Özellikleri*; Şentepe - Güven, "Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma"; Turan, *Kişilik ve Dindarlık*; Akdoğan, *Kişilik ve Dindarlık Arası İlişkide Hayat Memnuniyetinin Aracı Rolünün İncelenmesi*.

46 Yüce, *Gençlerde Dindarlık ve Kişilik Özellikleri*.

47 McCrea. - Costa, *Personality in Adulthood*.

hareketle dini grup içerisindeki kişilerin içedönük olacağı düşünülebilir. Ayrıca bu gruplar, bireyden belli çizgiler içerisinde kalmasını ve farklı deneyimlere uzak olmasını isteyerek onların yeni deneyimlere daha az açık hale gelmesine sebep olabilmektedir.

Dini öz-yeterlik, deneyime açıklık kişilik özelliği ile olumlu ilişkiye sahiptir. Dini konularda düşük öz yeterliğe sahip bireylerin deneyimlerden çekinmeleri daha olası görünmektedir. Tersten bakıldığında deneyime açık olan bireylerin de pek çok farklı deneyimle karşılaşması, yeni tecrübeler edinmesi ve kendine güven düzeyinin yükselmesi beklenebilir.

Son olarak görecelik, kişiliğin uyumluluk ve duygusal denge boyutlarıyla olumsuz ilişkiye sahiptir. İslam dini müphemlik hoşgörüsüne sahip olmakla birlikte bu müphemlik post-modern çoğulculukla karıştırılmamalıdır.⁴⁸ Zira İslam'da hakikatlerin çokluğu dahi tevhitte birleşirken post modern çoğulculuk ve görecelikte her bir fikir bambaşka nihayetlere varmaktadır. Böyle bir göreceliğin Müslüman toplum tarafından muhalif, farklı ya da uyumsuz olarak nitelendirilmesi mümkündür. Ayrıca bireyin göreceli tutumu karmaşık çoğulcu bir yapıya sebep olarak duygusal dengesizlik yaşamasına kaynaklık edebilir.

Dini bireyselleşme toplam puanlarına bakıldığında uyumluluk ve sorumluluk kişilik özellikleri ile olumsuz ilişkinin olduğu görülmektedir. Uyumluluk kişilik özelliği düşük olan bireyler daha az sosyal ilişki kurmakta, bireyselliği ve rekabeti iş birliğine tercih etmektedir. Sonuçlar dini bireyselleşmenin artmasıyla uyumluluk kişilik özelliğinin azaldığını göstermektedir. Bireyselleşmiş dini tutumlarını topluma yansıtan kişilerin toplum tarafından dışlanması, dine muhalif gibi görünmesi hatta dinden çıkmış olarak düşünülmesi mümkün olabilir. Toplum tarafından eleştirici ve muhalif olarak tanımlanan bireylerin bu tavır sonrası sosyal alandan uzaklaşması mümkün olduğu gibi toplumun bu tavrına kızarak bilinçli bir şekilde toplumdan da kendisini soyutlayabilir. Dini bireyselleşme toplam puanının olumsuz ilişkili olduğu diğer boyut ise sorumluluktur. Din bireye yüklediği görevlerle onu sorumluluk sahibi olmaya yöneltmekte, ona bir düzen ve disiplin vermektedir. Dini bireyselleşmede ise bireyin dini konularda esneklikler yapması, güncellemeler yapması, duruma ve kişiye göre değişim olacağını düşünmesi söz konusu düzen ve disipline aykırı bir görünüm arz etmektedir. İslam dini müntesiplerine belli bir yorum sahası bırakmış olsa da tüm hakikatler Tanrı odaklı bir anlayışta birleşmektedir. Dini bireyselleşme ise birey merkezli bir anlayıştır ve dini sahaya ait olan düzenin bireye özgü bir şekilde yeniden inşası anlamına gelmektedir. İlişki ters açıdan incelendiğinde amaçsız, sorumsuz ve öz disiplini düşük bireylerin belli bir düzene, kendine has kurallara ve disipline sahip dini, kendi kişiliklerine uygun olarak değiştirip bireyselleştirmeleri de mümkündür.

Sonuç

Çalışmada gerek dini bireyselleşme gerekse beş faktör kişilik özellikleriyle ilgili önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Dini bireyselleşme ve öznel dindarlık algısı arasındaki olumsuz ilişki ise dini bireyselleşmenin görece kendini daha az dindar hissedenlerde ortaya çıktığına işaret etmektedir. Öznel dindarlık algısı ve kişilik arasındaki korelasyon analizi ise uyumluluk ve sorumluluk kişilik özelliklerinin öznel dindarlıkla olumlu ilişkiye sahip olduklarını ortaya koymuştur.

Dini bireyselleşme ile uyumluluk ve sorumluluk kişilik özellikleri arasında tespit edilen olumsuz ilişkiler, kişilik olarak daha uyumlu ve sorumluluk eğilimi gösteren dini bireylerin dini bireyselleşmeye mesafeli olduklarını ortaya koymaktadır. Bu iki özelliğin öznel dindarlık ile

48 Thomas Bauer, *Müphemlik Kültürü ve İslam Farklı Bir İslam Tarihi Okuması*, çev. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021).

gösterdiği olumlu ilişki ise dindarlık ile dini bireyselleşmenin arasındaki mesafeyi daha da açmaktadır.

Dini bireyselleşmenin sorgulama boyutunun dışadönüklük ve deneyime açıklık kişilik özellikleri ile olumlu, uyumluluk ve sorumluluk özellikleri ile olumsuz bir ilişki göstermesi beklenen bir durum olarak değerlendirilebilir. Kolektiflik arttıkça uyumluluk ve sorumluluğun arttığı araştırma bulgularında daha dışadönük ve deneyime açık bireylerin dini gruplara karşı daha mesafeli durduğu belirlenmiştir. Dini öz yeterlik seviyesi yüksek bireylerin deneyime daha açık olmaları da beklenen bir durumdur. Dini göreceliği yüksek bireylerin daha az uyumluluk göstermesi normal kabul edilebilirse de daha düşük duygusal denge sergilemeleri izaha muhtaç bir konudur.

Sonuç olarak dini bireyselleşme kavramı yeni sayılabilecek bir kavram olup içeriği yeterince dolu bir görünüm arz etmemektedir. Zaman içinde farklı disiplinlerin kavrama yönelik çalışmaları daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı gibi ölçümünü de daha duyarlı hale getirecektir. Bu bağlamda olgunun farklı örneklerle, farklı değişkenlerle incelenmesi -eleştirel düşünme, dini yönelim, bireycilik-toplulukçuluk, ruh sağlığı göstergeleri vb.- çalışmalarda kullanılan yöntem ve tekniklerin çeşitlendirilmesi, spesifik gruplara odaklanması -dini grup üyeleri, din eğitimi alanlar, yaşlılar vb.- anlamsal açılımlar açısından önemli görünmektedir.

A Study on the Relationship Between Religious Individuation and Five Factor Personality

Citation: Nurun Nisa- Karaca, Faruk. “A Study on the Relationship Between Religious Individuation and Five Factor Personality”, *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 44-65. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1658471>

Extended Abstract

Religious individualization refers to the individual's experience of a unique form of religiosity, moving away from the traditional and institutional aspects of religion. Considering religious individualization as a form of religiosity suggests that it is related to personality. The aim of the research is to examine the relationship between religious individualization and personality within the framework of the five-factor personality theory. The sample of this research, designed according to the relational screening model, consists of 933 Muslim-Turkish individuals aged between 22-65. The study found significant relationships between some socio-demographic variables, religious individualization and its sub-dimensions, and some five-factor personality traits.

The main problem of the research is “What is the relationship between religious individualization and personality?”. The “Multidimensional Religious Individualization Scale” (Bayram-Karaca, 2024) and the “Quick Big Five Personality Test” (Morsünbül, 2014) were used in the research. Data were collected from 5 different city in Türkiye via an online survey. IBM SPSS 20 and AMOS programs were used to analyze the data obtained in the study. The data was first performed in the data, and when the data was found to be normal distribution, parametric tests were started. Descriptive analyzes, independent samples T-test, one-way ANOVA, correlation and confirmatory factor analyzes were performed.

672 of the participants were female (72%) and 261 were male (28%). 751 of the participants (80.5%) are in the 22-35 age range, 148 participants (15.9%) are between 35-50 years of age and 34 participant (3.6%) are between 50-65 years of age. It can be said that the survey online causes a small number of participants over the age of 50. 44 (4.7%) of the participants stated that they had a primary and secondary level, 112 (12.0%) high school level, 687 (73.6%) at university level and 90 (9.6%) of the master-doctoral level. The distribution of the participants according to the cities where they are in Erzurum was 186 people (19.9%), Ağrı 186 people (19.9%), Afyonkarahisar 196 people (21.0%), Denizli 175 people (18.8%) and İzmir 190 people (20.4%). Finally, when the signs of subjective religiosity perception are examined, it can be said that the sample perceives itself as religious (66.6%). In addition, the average score of subjective religiosity was determined as 3.68 -between 1-5 scoring-.

When the results are examined, it is seen that the study reached important results related to socio-demographic variables. Men show higher religious individualization scores than women. As age increases, the scores obtained from the questioning dimension decrease, while there is an increase in the scores of distance to religious groups, religious self-efficacy, and relativity dimensions. One of the notable results of the study is that as the level of education increases, the scores of religious individualization significantly increase. Additionally, a negative correlation was found between religious individualization and the perception of subjective religiosity.

When looking at the results between five-factor personality traits and socio-demographic variables, it can be said that women have higher scores in agreeableness and conscientiousness personality traits than men. Moreover, middle-aged adults (35-50 years) have higher conscientiousness scores than young adults (22-35 years). It was found that extraversion, emotional stability, and openness to experience scores increase with the level of education; the group with the highest scores in conscientiousness is the group with the lowest level of education. The correlation analysis between the perception of subjective religiosity and personality revealed that agreeableness and conscientiousness personality traits have a positive correlation with subjective religiosity.

The main result of the research shows that there are significant negative relationships between religious individualization and the sub-dimensions of agreeableness and conscientiousness. The questioning

dimension has a positive correlation with extraversion and openness to experience, and a negative correlation with agreeableness and conscientiousness. Looking at the non-collective dimension, it can be said that as collectivity increases, agreeableness and conscientiousness also increase. The distance to religious groups dimension was found to be positively related to extraversion and openness to experience. The religious self-efficacy dimension has a positive correlation with the openness to experience personality trait. Finally, when examining the relativity dimension, it can be said that as relativity increases, emotional stability and agreeableness personality traits decrease.

Studying the phenomenon of religious individualization in different samples, examining it with different variables - critical thinking, religious orientation, individualism-collectivism, mental health indicators, etc. - diversifying methods and techniques, focusing on specific groups - members of religious groups, those receiving religious education, the elderly, etc. - will contribute to a better understanding. The use of the measurement tools used in the study in different samples can reinforce the reliability and validity of the scales, as well as pave the way for possible revisions.

Kaynakça

- Afhami, Reza vd. "Self-Rating of Religiosity (SRR) in Iran: Validity, Reliability and Associations with the Big Five". *Mental Health, Religion & Culture* 20/9 (2017), 879-887.
- Ağçoban, Sıddık. Üniversite Gençliğinde Dini Bireyselleşme. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Ahmedi, Ekber Şah - Ahmedi, Büşra Kılıç. "Dinin Bireyselleşmesi Üzerine Niceliksel Bir Araştırma". *Bilimname* 51 (2024), 457-484.
- Akdoğan, Tuba. *Kişilik ve Dindarlık Arası İlişkide Hayat Memnuniyetinin Aracı Rolünün İncelenmesi*. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Bauer, Thomas. *Müphemlik Kültürü ve İslam Farklı Bir İslam Tarihi Okuması*. çev. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Bayram, Nurun Nisa. Dini Bireyselleşme ve Kişilik İlişkisine Dair Bir Araştırma. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Bayram, Nurun Nisa - Karaca, Faruk. "Çok Boyutlu Dinî Bireyselleşme Ölçeği". *Eskiyeni* 54 (2024), 1289-1308. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1463486>.
- Berger, Peter L. "Sekülerizmin Gerilemesi". *Sekülerizm Sorgulanıyor*. ed. Ali Köse. 11-32. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi u's-şâhîh*. Beyrut: Daru İbn Kesir, 1987.
- Burger, Jerry M. *Kişilik*. çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Büyüköztürk, Şener vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 14. Basım, 2013.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma, 2002.
- Dağcı, Tahir. "Üniversite Öğrencilerinde Dini Bireyselleşme: Karaman Örneği". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 18 (2024), 365-392. <https://doi.org/10.47502/mizan.1422831>
- Ehsan, Hadi Bahrami. - Said Pournaghash-Tehrani. "The Relationship Between Personality Dimensions and Religious Orientation". *Social and Humanity* 31 (2012), 263-267.
- Ete, Hatem - Yargı, Abdullah. *Türkiye'de Dindarlık Algısı*. Ankara Enstitüsü, 2023. <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20231103-15111939.pdf>
- Feist, Jess, - Feist, Gregory J. *Psychology: Theories of Personality*. New York: McGraw-Hill, 2008.
- Gebauer, J. E. vd. "Cross-cultural Variations in Big Five Relationships with Religiosity: A Sociocultural Motives Perspective". *Journal of Personality and Social Psychology* 107/6 (2014), 1064.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 14. Basım, 2018.
- Inglehart, Ronald. *Religion's Sudden Decline: What's Causing It, and What Comes Next?*. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Işık, Hakan. *Kişilik ve Dindarlık İlişkisi (Artvin İli Örneği)*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- John, O. P. - Srivastava, S. "The Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives". *Handbook of personality: Theory and Research*. ed. L. A. Pervin - O. P. John. 102-138. New York: Guilford, 2. Basım, 1999.

- Jöreskog, Karl G. - Sörbom, Dag. *PRELIS 2: User's Reference Guide: A Program for Multivariate Data Screening and Data Summarization: A Preprocessor for LISREL*. Chicago: Scientific Software International, 1996.
- (KA), Kalkınma Ajansları. "İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması". Erişim 11 Kasım 2024. <https://ka.gov.tr/sayfalar/kalkinma-planlamasinda-istatistikî-bolge-birimleri-siniflandirmasi--24>
- Kalgı, Mehmet Emin. *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ile Kişilik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Şanlıurfa örneği)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2015.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016.
- Karayığit Ulu, Nuriman. *Özanlayış, Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Mükemmeliyetçi Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Karşlı, Necmi. "Beş Faktörlü Kişilik Yapısı ve Dindarlık". *Dindarlık, Kişilik ve Ruh Sağlığı*. ed. Nevzat Gencer - Muammer Cengil. 37-62. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020.
- Khoynezhad, Gholamreza vd. "Basic Religious Beliefs and Personality Traits". *Iranian Journal Of Psychiatry* 7/2 (2012), 82.
- 64 Kırđök, Oğuzhan-Korkmaz, Ozan. "Beş Faktör Kişilik Kuramı". *Geçmişten Günümüze Kişilik Kuramları*. ed. Burhan Çapri. 629-649. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020.
- Köse, Ali. "XXI. Yüzyıl Türkiye'sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 49/49 (2015), 5-27.
- Köse, Ali. (ed.) *Sekülerizm Sorgulanıyor*. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.
- Luckmann, Thomas. *Görünmeyen Din Modern Toplumda Din Problemi*. çev. Ali Coşkun - Fuat Aydın. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Lukes, Steven. *Bireycilik*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2006.
- Maltby John vd. *Personality, Individual Differences and Intelligence*. Harlow: Pearson Education, 2017.
- McCrae, Robert - Costa, Paul. "Updating Norman's "Adequacy Taxonomy": Intelligence and Personality Dimensions in Natural Language and in Questionnaire". *Journal of Personality and Social Psychology* 49/3 (1985), 710-72.1 <https://doi.org/10.1037/0022-3514.49.3.710>
- McCrae, Robert - Terracciano, Antonio. "Universal Features of Personality Traits From The Observer's Perspective: Data from 50 Cultures". *Journal of Personality and Social Psychology* 88/3 (2005), 547.
- McCrea, Robert - Costa, Paul. *Personality in Adulthood*. New York: The Guilford Press, 2003.
- Mijares, Santiago - Espinosa, A. C. D. "Religiosity and Personality in a Mexican Sample". *International Journal of Humanities and Social Science* 41 (2014), 108-112.
- Morsünbül, Ümit. "Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi Türkçe Versiyonu Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması". *Düşünen Adam: The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences* 27 (2014), 316-322.
- Nişancı, Zübeyir. *Sayılarla Türkiye'de İnanç ve Dindarlık*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2023.

- Oktay, Melike. *Üniversite Gençliğinde Tanrı Tasavvurları ile Kişilik Özellikleri İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Paker, Kamile Oya - Akçalı, Seda İçin “Dinin Bireyselleşmesi: Üniversite Gençliği İle Bir Ölçek Çalışması”. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 11/4 (2012), 1440-1459.
- Saroglou, Vassilis. “Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika’da Yapılan Yeni İncelemeler”. çev. Veysel Uysal. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 123-144.
- Stark, Rodney. “Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme”. *Sekülerizm Sorgulanıyor*. ed. Ali Köse. 36-40. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.
- Szचेsniak, M. vd. “Big Five Personality Traits and Life Satisfaction: The Mediating Role of Religiosity”. *Religions* 10/7 (2019), 437.
- Şentepe, Ayşe. - Metin Güven. “Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (2015), 27-44.
- Taylor, Andrew, - MacDonald, Douglas A. “Religion And The Five Factor Model of Personality: An Exploratory Investigation Using A Canadian University Sample”. *Personality and Individual Differences* 27-6 (1999), 1243-1259.
- Turan, Yahya. *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Turan, Yahya. *Kişilik ve Dindarlık*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Ünal, Mehmet Süheyl. *Dinsel Bireycilik*. İstanbul: Açılım Kitap, 2011.
- Ünal, Mehmet Süheyl. *Modern Toplumda Dinsel Bireycilik*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Yapıcı, Asım. “Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği)”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 9/2 (2009), 1-37.
- Yavuzaslan, Rabia. *İnanç Tarzları ile Kişilik Arasındaki İlişkiler*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Yüce, Fatma. *Gençlerde Dindarlık ve Kişilik Özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.